

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І. ФРАНКА: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ АРХЕТИПНИХ СИСТЕМ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОГО ТА СКАНДИНАВСЬКОГО МИСЛЕННЯ

У статті розглядається Франковий переклад норвезької “Пісні про дівчину з руської країни” Гаральда Гардраді, зіставляються архетипні системи давньоукраїнського та скандинавського мислення, зокрема поетика та естетичний ідеал. Досліджено символічні ряди, рефлексійність мислення, пошуки національного несвідомого, давньоукраїнський та скандинавський хронотоп, реалізація національної Тіні. Подано історичний контекст із заглибленням у генеалогію. Текст пісні зіставляється з розділами “Едди” та ісландськими сагами. Виокремлені основні показники міфологізації свідомості давніх українців і скандинавів.

Ключові слова: Франко, Гаральд Гардраді, сага, архетип, дротткветт.

Olha Smolnytska. I. Franko's translations: A comparative study of the archetypal systems of ancient Ukrainian and Scandinavian thinking

In this article, we examine I. Franko's translation of “The Song about a Girl from Rus” by the Norwegian Viking Harald Hardrada, comparing the archetypal systems of ancient Ukrainian and Scandinavian thinking on the planes of poetics and aesthetic ideals. In order to do this, we analyse the series of symbolic meanings, the reflexivity of thinking, the search for national unconscious, the old Ukrainian and Scandinavian chronotopi, and the realization of the national Shade, also providing the historical context with an accent on genealogy. This allows us to find out the major markers of the mythological consciousness of the ancient Ukrainians and Scandinavians. The text of the song is compared to some chapters of Edda and to Icelandic sagas.

Key words: Ivan Franko, Harald Hardrada, saga, archetype, drottkvett.

Перекладацька діяльність Івана Франка викликає не лише лінгвістичний та історичний, а й літературознавчий інтерес, зокрема крізь призму дослідження архетипних систем. Компаративістський аналіз дає змогу порівняти тексти різного періоду створення й виокремити наявні в них спільні та відмінні риси, розглянувши авторську інтерпретацію мотивів і символів. Фактично не вивченими залишаються Франкові переклади давньоскандинавської літератури. В аспекті аналізу архетипних структур особливо цікавою видається перекладена ним “Пісня про дівчину з руської країни” Гаральда Гардраді.

Насамперед слід зазначити, що під час перекладу давньоскандинавської літератури І. Франко мав певні труднощі, оскільки не мав авторитетних орієнтирів – зразків знайомства з об'єктом дослідження. Російські автори (Н. Львов, І. Богданович, К. Батюшков, М. Карамзін, О. Толстой, А. Чудінов та ін.) пропонували тільки переклади поезії, зроблені не з ісландської, а з французької чи латинської мов, до того ж більшість цих текстів була белетризована, становлячи собою дуже вільні перекази [6, 172 – 173]. Тому І. Франко, як уже було зазначено, користувався німецькими джерелами, уважаючи, що спільність германської та скандинавської міфології полегшить ідентифікацію мотивів.

Пісню Гаральда Суворого (або Рудоволосого) (1015 – 1066) І. Франко переклав із німецького підрядника. Перший рядок звучить так: “Am weiten Sizilien flog vorbei der Kiel”. Уперше пісню було надруковано з приміткою І. Франка в журналі “Літературно-науковий вісник” (1907, Кн. 2, С. 315 – 317).

У примітці, яка фактично становить собою історико-психологічну спробу дослідити образ автора, виходячи з його біографії, І. Франко зазначав: “Гаральд Зігурдзон Гардраді (власне, Гардрода – Hardraada – “рудоволосий”, ми дотримуємося транскрипції І. Франка. – О. С.), один з визначних норманських героїв, член норвезького королівського роду, належав до тих варягів, що на поклик князя Ярослава Мудрого прибули з-за моря до Новгороду й визначилися в службі у руського князя. Гаральд був не лише смілим войовником, але також славним у своїй часі “скальдом”, себто поетом, і головні відомості про

його життя маємо, власне, в його віршах, які заховалися до нашого часу. З них дізнаємося, що, маючи 15 літ, він перший раз брав участь у битві: се була кривава битва з д[ня] 29 липня 1030 р. під Стіклаштадом, у якій погіб Гаральдів брат, король Олаф, прозваний святим. Гаральд, поранений, мусив утікати до Швеції і подався до Новгороду, де став на службу в Ярослава. Тут він здобув собі таку славу й повагу, що міг осмілитися просити в Ярослава руки його дочки Єлисавети, яка по матері була норманкою. Та Ярослав якось вимовився від того сватання, і Гаральд покинув руську службу 1033 року й поїхав до Константинополя на службу до грецького імператора” [3, 681 – 682]. Відмовою Ярослава пояснюється рефрен пісні:

А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає [3, 681 – 683].

Далі дослідник зазначає: “...Гаральд із товаришами втік на Русь. У тій утеці він по десятилітній службі в Візантії згадав свою любку “дівчину з Гардаріки” (руського краю) (Гардаріки – “країна міст (фортець)”; давньоруську мову вікінги звали “гардською”. – О. С.) й уложив на її честь отсю пісню. Певна річ, пісню мусили співати на Ярославовім дворі в Києві, притім голосна слава й багата добича Гаральда приєднали йому не лише серце дівчини, але також прихильність батька, який віддав Гаральдові свою дочку за жінку. Про кінець його житті не знаємо нічого. Матеріали про те життя, а також вірші Гаральдові зібрав шведський учений Рафн і помістив у другім томі своїх “Antiquités russes”, де уміщена також у латинським перекладі отся пісня. Отсі звістки і німецький переклад пісні поміщено в інтересній розвідці Рудольфа Абіхта “Das südrussische Igorlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung”, уміщеній у “Jahresbericht der Schlesischen Gessellschaft für vaterländische Cultur” за 1906 р.” [3, 682 – 683].

Цікаву характеристику Гаральду Гардраді дав скальд Стув (як повідомляє А. Стриннгольм): “Він, годівник кровожерливих птахів (круків), винищувач кілець, хлібосол, сам підійшов до мене з золотим келихом і пив за моє здоров’я” [11, 399]. Епітет “винищувач кілець” відбиває реалії тієї доби: золоте кільце, як свідчить іще “Едда”, було цінним трофеєм та подарунком через приписувані круглій формі сакральні властивості. Але вірогідніше значення цього вислову – “здобувач щитів”: візерунки на берегах щитів називалися “кільцями”, мовлення синекдохами – ознака евфемістичної культури вікінгів. Порівняймо з гуцульським мовним етикетом (також архаїчним): “безрога” – це свиня, у розмовах наявні численні перепрошення (“У мене там, вибачте, свиня”) тощо.

Чомусь І. Франко оминув цікаву й важливу подію в житті Гаральда, зробивши акцент тільки на його службі в Києві та походах. У 1066 р. помер британський король Едуард Сповідник (Confessor), унаслідок чого перервалася королівська династія. Сусіди почали претендувати на владу. Серед них був і Гаральд Гардрода, проте врешті-решт після громадянської війни перемога лишилася за Вільгельмом Завойовником, який прибув із Нормандії (завважмо, що Нормандія тоді була країною норвезьких переселенців, які згодом зазнали французької асиміляції). Наполеглива боротьба Гаральда свідчить про авторитет норманів. До речі, із норманського роду вийшли такі французькі та британські правителі, як Роллон (Ролло) Швидкий, його син Вільгельм (Вільям) Довгий Меч, син підступно вбитого Вільяма Ричард Безстрашний (Міцні Лати), його видатний онук Ричард Лев’яче Серце. Слід зазначити, що нормани досить швидко асимілювалися у Франції, і старонорманську мову нетривалий час зберігали тільки найконсервативніші роди, як-от вихователі Ричарда Безстрашного Сентвілі, які народилися й майже все життя провели в

Норвегії. Але незабаром панівною мовою стала французька, і нормани почали дотримуватися французьких звичаїв: куртуазний двір, моди, етикет тощо. Вагому роль тут відігравала релігія. Найдовше “релігія Одіна” (А. Стриннгольм) та рідна мова зберігалися в провінції Кутанс. Цікаво, що навіть шибки й вітражі у вікнах були винаходом французів. Найповільніше асимілювалися “дикі” данці, які навіть не краjali м’ясо ножами, а розривали його та пізніше за норвежців прийняли християнство.

Невідомо, як би склалася доля Англії, коли б Гаральд Гардраді втримав свою монополію. В ісландській “Сазі про Гуннлауга Зміїного Язика” (ім’я походить від давньоісландського *gunnr* – “битва”; звідси – поширені імена Гуннар і Гудрун) говориться про період раннього християнства: “В Англії царював тоді конунг Адальрад (скандинавська транскрипція імені Етельред. – О. С.), син Ятгейра. Він був хорошим володарем. Тієї зими він жив у Лундунаборзі. В Англії була тоді та ж мова, що й у Норвегії та Данії. Мова змінилася в Англії, коли її завоював Вільхьяльм Позашлюбний (таке прізвисько Вільгельма Завойовника свідчить про вкрай негативне ставлення до нього скандинавського населення. – О. С.). Відтоді в Англії почали розмовляти французькою, бо він походить із Франції” [4, 35 – 36]. Справді, англійська мова містить значний “донорський” відсоток французьких запозичень, а сучасні данці навіть сьогодні не вельми коректно звать цю мову “зіпсованою данською”.

Про англо-норвезько-слов’янські зв’язки говорить Н. Полонська-Василенко у праці “Історія України”: “Володимир був одружений з принцесою Гітою, дочкою короля Англії Гаральда II, яка, після поразки під Гастінксом у 1066 р. і батькової смерті втекла до Данії і звідти була видана заміж за Володимира” [5, 147]. Гаральд II, якого згадує дослідниця, – тезка скандинава Гаральда, вочевидь, сакс; його звали Гаральд Годвін.

Концепція твору дуже оригінальна. По-перше, І. Франко помітив внутрішнє римування в ритмізованому тексті, написаному дротткветтом¹. Скандинавська скальдічна поезія складна не тільки для перекладу, а й для сприйняття взагалі неочікуваністю асоціацій, пов’язаних із язичницькою символікою. Аналогічну тенденцію простежуємо в текстах “Едди”, позначених складною образністю, хоча під час механічного (а не художнього) переказу тему кожного розділу можна передати кількома реченнями. Поряд із лаконічністю наявна найрізноманітніша асоціативність, пов’язана з уявленнями вікінгів про магічні функції поезії, зокрема любовного привороту (“Промови Одіна”) [7, 204]. У цьому плані цікавий еддичний епізод, присвячений сватанню Фрейра та любовній магії, яку задіюють руни [7, 217 – 219].

Особливі труднощі викликає поетична мова. Щоб уникнути вроків і перешкод нечистої сили (наприклад, морських тролів), яка могла підслухати таємниці (під каменем, у морі, на галявині тощо), вікінги навіть у повсякденних розмовах дотримувалися метафоричного й алюзійного стилю (у XIX ст. американська поетеса Емілі Дікінсон інтуїтивно відновить це кредо: “Всю правду скажи, та скажи її – криво”). Викрити своє ім’я або назву корабля означало віддати себе в руки нечистому. Тому виникли “кеннінги” – умовні загадкові поетичні фігури, якими в поезії позначаються звичайні поняття: “корабель”, “воїн”, “меч”, “золото” (“волосся Сив”), “битва” тощо. Кеннінгами для поняття “корабель” були: “кінь моря”, “бик (лось) вод”; для поняття “воїн” – “дерево битви” (у кельтів – “золотий стовп” – сага про бій Кухуліна з Фердіадом), “той, хто витрачає золото”, “володар коня моря”; для поняття “битва” – “дзвін сталі”, “буря Одіна”, “суперечка щитів”; для поняття “меч” – “змія крові”, “серп рани”; для поняття “золото” – “лігво дракона” (пам’ятаємо спільний для германців, скандинавів і кельтів міф про те, що скарби стереже дракон; у скандинавському епосі

¹ Дротткветт – триактний розмір: у кожному рядку шість складів, із яких три несуть метричний наголос [Див.: 6, 96].

вікінг Сігмунд не зміг подолати дракона, це зробив син Сігфрід – у “Пісні про Нібелунгів” Зігфрід), “блиск моря”, “полум’я вод” та ін. [див.: 4, 15]. Особливо важкі для розуміння багаточленні кеннінги. Так, “земля вогню води” – це “жінка”, а “той, хто трясє вогонь бурі Одіна” – “воїн” [див.: 4, 16]. А. Стрингольм зібрав приклади алюзій та метафор у скандинавських текстах: небо – череп Іміра (Імір – убитий інеїстий велетень, із тіла якого виникла земля), труд чи тягар карликів (власне, цвергів – підземних карликів, які відрізнялися від гномів), шолом Вестрі, Естрі, Судрі та Норді (сходу, заходу, півдня та півночі; порівняймо англійські відповідники: West, East, South, North); земля – плоть чи тіло Іміра, мати Тора, поросла деревами дочка Онара, наречена чи дружина Одіна, суперниця Фрігг (натяк на сакральний зв’язок чоловіків із землею під час жнив чи виклику врожаю), Рінд (збезчещена Одіном діва) і Гуннлед, свекруха Сів, сестра Едса та Дагса; поезія – кров Квасіра, корабель карликів (цвергів), мед і море карликів, мед Одіна та асів. “У давній *Б’яркамаль* у трьох строфах трапляються 14 казкових назв золота, і підґрунтям для кожної слугує ціла розповідь. Кількість усіх імен Одіна, які зустрічаються в давніх оповіданнях і піснях скальдів, досягає майже 200” [11, 304]. *Сонце* – світове полум’я, куля, що котиться, прекрасне світило дня, вікно небесної тверді, повітряне полум’я, небесний вогонь, золотник хмар, той, що осяває, світило земель (землі), прикраса, подорожній півдня, жах мороку, світозарність світу, розрада народів, щит хмар, той, що пожирає залізо, друг Дваліна; *море* – земля кораблів та мореходів, шлях і стежка керма, корабельного носа, риби, морського короля, кільце чи стрічка островів, дах (покриття) кита, гніздо лебедів, лебединий шлях, дім пісочних мілин, морської трави, підводних каменів, земля риболовного приладдя, морських птахів, зустрічного вітру, пояс холодної землі, хитке лоно; *вітер* – загибель дерев, винищувач лісу, вітрила, корабельного приладдя, смертовбивця, собака, вовк; *вогонь* – смерть лісу та жител, сонце хат; *корабель* – ведмідь кручених канатів, кінь морських королів, кінь моря, звір протоки, морський ведмідь; *війна* – буря, буря списів, злива Одіна [див.: 11, 304]. Це лише деякі назви.

Героїв називали іменами богів, альвів та ін. Імена велетнів уважалися ганьбою. Вікінг “випробовував зброю (Reynir) і завдавав смертельних ударів (vidr), тому звався ще Reynir та Vidr, але Vidr означало також дерево, а Reynir – горобину, і скальди зазвичай називали чоловіка берестом, ясенем або іншими іменами дерев чоловічого роду” [11, 305]; і далі: “Жінка описувалася назвами напоїв, які вона подавала, була покупцем (Sälg) чи продавцем (Log) речей, які вона подавала. Слова Sälg і Log означають також дерева, тому й жінка описувалася всіма жіночими іменами дерев” [11, 305].

Нерідко окремі речення переплітаються між собою (така ж сама тенденція в образотворчому мистецтві вікінгів: складні переплетені візерунки, стилізовані під коріння). М. Стеблін-Каменський наводить такий приклад: замість того, аби сказати: “У мене на руці золоте кільце, войовничому конунгу тим більше слави”, – скальд каже: “Золоте в мене, войовничому конунгу, кільце на руці, тим більше слави” [4, 16]. Це приклад асоціативного мислення. Для давнього скандинава два поняття – меч і камінь – об’єднувалися не за ознакою “предмет”, а розглядалися ширше, процесуально: скажімо, і меч, і камінь можна точити. Численні повтори, “нанизування” епітетів і понять у текстах – ознака регресії та складної асоціативності, на зразок: “Він думав, що я думав, що думав він...”. У слов’ян такий тип мислення відсутній, у фольклорі збереглися тільки повтори як вербальна функція.

Як і в давніх слов’ян, свідомість скандинавів була міфологізована (український варіант змалювала Леся Українка в “Лісовій пісні” – волинсько-поліський психотип), основне значення якої може проілюструвати діалог Аліси та Білого Лицаря з твору Льюїса Керола (Чарльза Лютвіджа Доджсона) “Аліса

в Задзеркаллі”: “ – Кого ти бачиш там на дорозі? – спитав Лицар Алісу.

– Нікого, – відповіла вона.

– Хотів би і я побачити нікого...”.

Християнізація Скандинавії, особливо лютеранська версія нової віри, призвела до стереотипного мислення, проти якого боролися романтики.

Цікавий естетичний ідеал у вікінгів. У перекладених І. Франком текстах немає описів зовнішності героїв, але в ісландських сагах вони наявні. Чорне волосся й смаглява шкіра вважалися в скандинавському середовищі вадою. Проте в уже згаданій ісландській “Сазі про Гуннлауга Зміїного Язика” подаються протилежні відомості про красу героїв: “Торстейн був гарним, у нього були світле волосся та красиві очі” (якого кольору, не сказано) [4, 23], дочка героя Хельга найпрекрасніша, у неї “білизна й риси обличчя наші, людей з Боліт” [4, 27] (язичницьке уявлення про свій край як про взірць чеснот: чим далі живуть люди, тим вони гірші; аналогічно в “Повісті минулих літ”), Гуннлауг “був високий на зріст і сильний, мав густе русяве волосся та чорні очі й був гарний собою, незважаючи на дещо некрасивий ніс” [4, 28]. Чорні очі – нетиповий для скандинавського ідеалу тип краси, скоріше це східний чи слов’янський (але непритаманний північним мешканцям: у росіян досі “поганим оком” вважається чорне). Але ісландці були нащадками мішаних родів. Тому світле волосся й чорні очі не були рідкісним явищем і не вважалися вадою. Слід зазначити, що в Ісландії, Норвегії та Швеції існував культ альвів – орієнтир на світле начало, яке проектувалося на зовнішність. У міфах наявна принципова різниця: “світлі альви” – “прекрасніші за сонце”, “темні альви” – “чорніші від смоли” [9, 69].

Скандинавські дівчата, як і слов’янські (до християнізації), ходили з розпущеним волоссям. Нареченим заплітали коси: у скандинавів – дві (символ пари), у слов’ян – одну (бо дівчина поки “одна”). Скандинавським ідеалом дівочої краси вважалося золоте волосся до землі. Кучері вважалися жіночим привілеєм, чоловіки носили гладке волосся.

Таким чином, у системі архетипів давньоукраїнського та скандинавського народів можна виокремити спільні риси: синкретизм, метафоричність, дотримання юнгіанської тріади: Анімус – Аніма – Тінь (Гаральд шукає Аніму, у ролі якої виступає Єлизавета Ярославна, Тінь – це темні інстинкти, за Ф. Ніцше, – хаос), широке звернення до побудови символічних рядів. Проте давньоукраїнське мислення більш гармонійне та нагадує античне, тоді як уже сама система скандинавських богів (так званий “Олімп”: Один, Тор, Локі) виглядає невдалим наслідуванням усталеної моделі. Хронотоп у скандинавському уявленні – “цей ворожий світ за огородею”, простір, волю якого скувала Тінь – ворожі істоти (тролі). Давньоукраїнський хронотоп – це Всесвіт, у якому навіть ворожі архетипи мають гармонійні риси та слугують нагадуванням про те, що в пошуках Аніми чи Анімуса не слід цуратися своєї Тіні (в “Едді” Тінь керує вчинками героїв, підкорюючи їх собі навіть під час пошуку Аніми – як-от у розділі про сватання Фрейра). У цьому полягає принципова різниця між двома світоглядами, які сформувалися в однаковий період і були взаємопроникні. У проаналізованій “Пісні про дівчину з руської країни” Гаральда Гардраді образ автора – вияв підсвідомого бажання позбутися Тіні за допомогою орфізму (творчості) та знайти свою Аніму. Тінь – це хаос, і вияв його – діонісійський спів (Ф. Ніцше).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Асбьєрсен П. Хр.* Норвежские сказки / Пер. С. М. Макаровой. – СПб. – М., 1885. – 252 с.
2. *Афанасьев А.* Мифология Древней Руси: Поэтические воззрения славян на природу. – М., 2006. – 608 с.
3. *Гаральд Гардраді.* Пісня про дівчину з руської країни / Из норвезької поезії // *Франко І.* Збір. тв.: у 50 т. – К., 1978. – Т. 12: Поетичні переклади та переспіви. – С. 681 – 683, 719.
4. *Исландские саги.* – М., 1956. – С. 15, 16, 23, 27, 28, 35 – 36.

5. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Мюнхен, 1971. – Т. 1. – С. 147.
6. Поэзия скальдов. – СПб., 2004. – С. 96, 172 – 173.
7. Старшая Эдда // Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о нибелунгах. – М., 1975. – С. 204, 217 – 219.
8. Стеблин-Каменский М. Круг Земной как литературный памятник // *Сноффи* Стурдусон. Круг Земной. – М., 1980. – С. 582.
9. Стеблин-Каменский М. Миф. – Ленинград, 1976. – С. 69.
10. Стеблин-Каменский М. Скальдическая поэзия. – СПб., 1979. – С. 7 – 179.
11. Стрингольм А. Походы викингов. – М., 2006. – С. 304, 305, 399.

м. Сімферополь

Наші презентації

КУР'ЄР КРИВБАСУ. – 2009. – № 240-241 (ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ)

Проза представлена іменами В.Рубана (роман “Любиш – не любиш”), Т.Гаврилівна, О.Михеда, Н.Бабіної, поезія – Ю.Буряка (поема “Вузол”), О.Кочевих (“Неоакмеїзм”), А.Бортняка (“Іронічні катрени”).

До 75-річчя Г.Зленка – стаття Р.Пилипчука; у “Витоках” – “Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки. Життя. Ідеологія. Творчість” В.Петрова (продовження). У “SCRIPTIBLE” виступають С.Процюк, А.Шевченко, О.Коцарев (про поезію О.Черниш), О.Петрова (“Два погляди на прекрасне”).

В. Л.

Микола Кодак. Огром Євгена Плужника-поета: Монографія. – Луцьк: Твердиня, 2009. – 192 с.

У монографії розглядається творчість Євгена Плужника (1898–1936), одного з найоригінальніших поетів 20–30-х рр. ХХ ст., уписана в загальноєвропейський та світовий літературні контексти. Проаналізовано його поеми – “Галілей” та “Канів”, дві прижиттєві збірки – “Дні” (1926), “Рання осінь” (1927) і рукописна “Рівновага” (1933) – побачила світ лише 1966 р. у складі “Вибраних поезій”, а також вірші Є.Плужника, які не ввійшли до збірок.

У розділі 1 “Стоячи над мукою днів” автор підсумовує: “Час переорює людину, але й людина переорює час, переплавляє його і тим самим утверджує життя... Плужника зараховували до “співців мінору”, він сам мислив себе одним із “натомлених” часом, кожним днем його. Але Плужникове “вірю” часто звучить переконливіше, ніж у багатьох “мажорних” оптимістів. Воно в поета завжди в парі зі “знаю”, а Плужникове “знаю” випробуване внутрішньо. Тому й “вірю” його – особисто забезпечене”.

В.Л

